

MAILEGUZKO HITZEN ZENBAIT MUGA-ARAZO

Mikel Zalbide

Gainditutako problematzat hartu ohi da, gaur egun, maileguzko hitzen idazkera-kontua. Eta badirudi, alde horretatik, alfer-lana litzatekeela konpondurik dagoena konpontzen hasi nahi hori. Alfer-lana edo, okerrago dena, bazterrak nahasten ibiltzeko gogo. Egia da pauso handiak eman direla alor horretan azken hogeita hamar urteotan. Mitxelenaren Arantzazuko txostenak bide bat markatu zuen, honetan ere, euskara batuaren idazkerari zegokionez. Eta Euskaltzaindiak 1986an, hiru bat urtez aztertu eta landu ondoren, argitara emandako erabakiek zalantza eta auzigai askori irtenbide argia eskaini zioten. Geroztikako jokabidea aztertzen duenak erraz samar antzemango du 1986ko erabaki horiek onarpen zabala izan dutela: maileguzko hitzen idazkeraz denaz bezainbatean aski bide beretik gabiltza, egun, euskal idazleok. Egia da, beraz, hainbat puntutan gainditutzat eman daitekeela auzigai izanikako hori.

Arazorik edo arazotxorik badago ordea, oraindik. Hiztegi batuko batzordeak behin baino gehiagotan egin izan du, bere bi urte ta gehiagoko jardunean, era honetako buruhaustekin topo: maileguzko hitz jakin bat >g< ala >j< grafiaz eman; noiz *-tate* eta noiz *-dade* aukeratu; bukaera *-ari* behar duen, edo *-ario*; eta abar. Batzordeak eskuartean darabilen informazioak bietara bultzatzen du sarri, arrazoi eta arrazoibide desberdinen indarra eta pisua neurtzen hain erraza ez delarik. Banan-banako erantzunak prestatu behar izaten ditu noski batzordeak: irizpide nagusien batezbesteko joerak, lagungarri sendoak direlarik ere, ez ditu horrelakoetan aski.

Arazo-kontu horiez jabetzeko on izango da, batetik, Euskaltzaindiak 1986ko erabakien berri ematerakoan, sarrerakoan (9. or.), zer zioen go-goan izatea:

“Maileguez ari garenez gero, zer den mailegua, edo hitz honekin zer esan nahi den, behar dugu garbi utzi. Izan ere, hirutariko maileguak bereiz daitezke:

1. Euskarak aspaldidanik etxera ditu kanpoko hitzak, hots, beste hizkuntzetatik hartuak. Noizbait maileguak dira, eta euskarak gaur be-

reganatuak eta egokituak ditu. Horiek, egia esan, noizbait maileguak ziren, baina ez dira gehiago maileguak, euskal hitz arruntak baizik.

2. Badira beste hitz batzuk hizkuntzan lur hartu ez dutenak, nahiz eta hizlari eta idazleek noizbehinka erabili. Hitz hauek beren arrotz-itxura kopetan nabarmenkiro agertzen dute. Horiek ere, zehazki mintzatuz, ez dira maileguak, zeren euskarak, orain arte behintzat, ez baititu bereganatu.

3. Bien bitartean kokatzen dira guk hemen mailegu berriak deitzen ditugunak. Ez daude hizkuntzak aspaldidanik mailegatu zituenen artean, baina gaurko premiei erantzuteko hartu beharko lirakeenak dira. Bigarren motatakoen artean ere ez daude, zeren hauek moda igarokor bati men eginez edo esnobismo hutsez soilki erabiltzen baitira. Hirugarren motatakoek, berriz, gaurko beharrei erantzuteko premiazko dirudite, eta askotan, gertatzez, bai mintzoz eta bai idazkiz ere, arruntki erabili ohi dira; baina oraindik gure hiztegian ez dira sartu, ate zabaletik ez behintzat, eta zalantzarik asko nabari da beroien itxuraz, idazkeraz etab. Hirugarren sail honetakoak dira, bada, guk hemen *mailegu berriak* deitzen ditugunak, eta beroien erabilpena nolazpait arautu nahirik ematen dira presenteko arauak”.

Erabakietan bertan behin baino gehiagotan egiten da, ondorioz, mailegu zaharren eta berrien arteko bereizkuntza idaztarauak eskaintzerakoan. Mailegu zaharrez hitz egiterakoan ahozko tradizio zaharra aipatzen da batzuetan, eta idazle zaharren testigantza eskaintzen bestetan. Hizkera arrunteko esanahia duten hitzak kultur maila jasoagokoetatik bereizi beharra ere azaltzen da inoiz. Bien arteko muga non dagoen ez da ordea, konprenditzekoa ere denez, erabaki haietan zehazten. Multzoak eta multzoak badaudela aipatzen da, eta erabaki horiek batez ere mailegu berri, “jasoago”etarako ematen direla esaten. Hiztegi batuko batzordeak multzo guztietariko hitzak landu behar izaten ditu, eta muga-kontuak berariaz aztertu beharra gertatzen zaio. Non amaitzen da mailegu zaharren edo arrunten multzoa eta non berriena hasten? Non ipini, beraz, bien arteko muga?

Bada bigarren puntu bat, gainera, arazo-kontuok areagotzen dituen. Maileguzko hitzen idazkeraz dihardu, batez ere, Euskaltzaindiaren 1986ko erabaki-idazkiak. Sarrerakoan (13. or.) esaten denez, “esan behar da Arau hauetan ebakera edo ahoskerari buruz ez dela deus erabakitzen, zuzenean behintzat. Hitzen itxura eta idazkera xoil-xoilik hartzen da kontutan [...Q. Hitz mailegatuak euskaraz darabiltzagunean nola idatz: hori da lan honen helburu bakarra”. Zenbait puntutan zaila da, ordea, idazkera-kontu hutsez jardutea. Mailegu berrietarako *-tate* forma hobesten bada *-dade*-ren ordez, edota >g< grafema [g] bezala irakurri ohi dela gogorazten bada, bistan da ebakera-kontuak ere aurrez aurre ditugula.

Arazoi bat eta beste dela medio, erdaratiko hitzen zenbait muga-arazori irtenbidea aurkitu behar izaten dio batzordeak. Gorago esan denez, gainera, zirt-edo-zarteko aukera egin behar izaten du halakoetan. Hiztegi batuari horixe eskatzen baitzaio, hain zuzen: dudazko kasu horietan zer egin esatea. Aldian aldiko irtenbide horiek itsu samarrak izateko arriskua dute, ordea: batean irtenbide bat aukeratuz eta hurrengoan kontrakoa, hartarako arazoi sendo-itxurakorik eman ere gabe, idazleei bidea erakutsi baino bidea galarazi errazago egiten da noski.

Muga-arazo hauei gainbegiratzeko berrikustaldi bat ematea komeni dela uste izan du, ondorioz, Hiztegi Batuko batzordeak. Ez da hau, seguruenik, premia larrienerako kontua. Lehenengo epealdian, maiztasun handieneko hitzak aztertzerakoan eta, ez dira auzigai hauek hain ugariak. Hitz-zerrendak osatu ahala, gero eta sariago agertuko dira ordea honelako muga-arazoak. Eta mesedegarri litzateke, ordurako, batezbesteko irizpide batzuk finkaturik izatea. LEF batzordea egiten ari den argitze-lana aintzakotzat hartu nahi da noski: *-ari* eta *-ario* bukaeren kontuan, esate baterako, hortik jo nahi dugu ahaleginean. Era horretako finkapen-lanaz gainera, beste zenbait puntu ere zehaztapen handiagoaren beharrez ikusten da eta horien aurkezpena egin nahi da gaurkoan. Horietariko batzuen, zehatzago esateko, aurrerantzean besterik aurkeztu eta landu beharko baita. Ondoko puntuok landu nahi genituzke gaurkoan:

– maileguzko hitzetan noiz >g< eta noiz >j<

– noiz >j<, noiz >i< eta noiz >x<

– noiz -tate eta noiz -dade

– *subjektu, adjektibo, ... ala sujetu, adjetibo,*

Banan-banan ikusiko ditugu ondoren, halako xehetasun batez, lau puntu hauek.

I. MAILEGUZKO HITZETAN NOIZ >G< ETA NOIZ >J<

Gaiak zenbait eragozpen sortzen zigula ikusirik, Hiztegi Batuko batzordean eztabaidatzeko barne-txostentxo bat prestatu zen orain urtebete inguru. Ebakera-kontuak ordurarte baino akaso zuzenago aintzakotzat hartu beharra aipatzen zen han, besteak beste. Puntu eta punttu batzuetan zenbait egokitzapen egin bazitekeen ere, zail ikusten zen ordea ebakerearen izenean goitik beherako aldaketen bidetik jotzea. Batzordean egindako ohar haiek aurrez aurre eta banan-banan konprobatu nahi izan dira, geroztik. *Orotariko Euskal Hiztegia*-ren jakiniturrietara jo da, horre-

tarako, hainbat eta hainbat kasutan. Egungo Euskararen Bilketa-lan Sistematikotik jasotako corpora ere berariaz landu da UZEIn, hainbat kasu konkretutarako txosten-koadroak prestatuz. Aurrelan horiek laguntza egokia eskaini dute, orain urtebeteko txostenean oinarrituz honako idazkuntza hau prestatzeko.

I.1. ARAZOA ZEIN DEN

Maileguzko hitzei buruz erabakiak hartu zituenean, gehientsuon idazmoldearekin bat zetorren gomendio-araua eman zuen Euskaltzaindiak (Ikus *Maileguzko hitz berriei buruz Euskaltzaindiaren Erabakiak*, 37. orrialdea):

“Mailegu zaharretako *j* eta *i* ikutu gabe, orain mailegatzen diren hitzetan *g* grafia hobetsiko da: *biologia* (biologoa), *geografia* (geografoa), *filologia* (filologoa), *dramaturgia* (dramaturgoa). Jakina da *g* grafema /*g*/ bezala irakurri ohi dela euskaraz edozein bokalen aurrean”.

Inor gutxik eztabaidatu du, azken zazpi-zortzi urteotan, arau hori. Denok edo ia denok onartu dugu, gainera, panorama argitzen eta 1968tik aurrera indartuz zihoan >*g*<-bidea finkatzen lagundu duela. Baina problema badago, egon, eta ez dirudi konpontzen erraza. Izan ere,

a) “Mailegu zaharretako *j* eta *i* ikutu gabe” jarduteko aginduak zehaztapen argiago bat eskatzen du: zein dira “mailegu zaharrak”, eta zein ez. Hau ez da batere gauza ximplea, gure hizkuntzaren etorbidea kontuan izanik. *D*emagun *jende*, *erlijio*, *jenio* hitzak mailegu zaharrak direla, eta horretan denok bat gatozela (hor ere izango da, halere, lehenengo biak ahoz bezala idatziz barra-barra erabili direla, eta hirugarrena ez hain maiz, gogoraziko duenik; baina tira).

Ez al dira ordea zaharrak, eta horrenbestez >*j*<-z idaztekoak, *jenero*, *jeneral*, *erregist(r)atu*, *kolejio*, *jendarma*, *bijilantzia* moduko hitzak ere? Zer egin idazkera aldetik bederen idazle askok orain ere mailegu zaharren zakura sartzen dituen *ajentzia*, *orijinal*, *jestio*, *esijentzia* (*esijitu*), *jerente*, *hijiene*, *injineru* moduko hitzekin?

Maileguen idazkera nekez erabaki daiteke kronologi irizpide huts-hutsez: are gehiago gurean, XVIII. mendetik honakoan bederen herrian ongi erroturiko zenbait mailegu paperera pasatzeko era bateko eta beste eragozpen nabarmenik falta izan ez delarik.

b) Euskaltzaindiaren gomendioa, >*g*< grafema mailegu berriotan ere [*g*] bezala irakurtzearen aldekoa, ez da gaur osorik betetzen. Hau ez da iritzi hutsa, gure ustez: aski da euskaldun-jendearekin (xehe zein jan-

tzi) hitz egitea, irrati-telebistetako esatariak entzutea edo hitzaldi nahiz mahainguruetara hurbiltzea. Erregela sendoa baino areago salbuespen dira arau hori beti eta zuzen betetzen dutenak. Inor gutxik ebakitzen badu [geologia] edo [geografia], are gutxiago dira [gestio], [agente] esatera iristen direnak.

Euskal idazkeraren ezaugarri nagusietariko bat, hotsen eta grafemen arteko bat-banako harremanean oinarritua, sendotzen baino gehiago ahultzen (kolokan gelditzen, zenbaiten ustez) ari da joera honekin. Euskara batuak hizkuntza osoa, ez idatzia soilik, kontuan hartu nahi badu, balegoke arrazoirik, beraz, hiztegi batua prestatzerakoan gai honi berri-kustaldi bat emateko. Kontu hau ez dago, gainera, >j<, >i< eta >x< arteko auzi-alorretik hain urrun.

I.2. ZER IRTENBIDE DAUDEN

Esan berri denaren aurka, erantzun azkarra emango dizu batek baino gehiagok: forma idatziaz ardura gaitzezen orain, eta ebakeraren kontuak hurrengo baterako utz ditzagun. Gero ikusiko da, [agente] behar duen ala [axente], [aŪan], etab... Arantzazukoan, nondibait hasi behar eta, honelako zerbait egin zen funtsean (ikus, besteak beste, bertako II.9. eta IV.9. puntuak).

Egia da hiztegi batua hitzen formaz kezkatzen dela nagusiki: definizio hori eman zitzaion hasiera batean, eta ezin hasiko gara orain, bideari ekin ondoren, gauzak itzulipurdikatzen. Ez dugu uste, ordea, formaz arduratze honek hots-irudia alde batera uztea esan nahi zuenik eta duenik; semantika-kontuak eta geroko uztea zen gogoan, aukera hori egin zenean. Hitzen ebakerazko ondorioak bete-betean sartzen dira beraz, gure ustez, batzorde honen azter-eremuan.

Zein bide dauzkagu, hortaz, goiko bi arazo-modu horiei aurre egiteko? Arazo batari zein besteari, banaka, aurre egiteko formulak ez lirateke hain zailak. Punta batean, honako irtenbidea geneukake: >j< bidez idaztekoak diren mailegu zaharren multzo itxia (*jende*, *birjina*, *ijito*, etab.) ongi definitu, salbuespen gisa banan-banan azalduz, eta gainerako guztiguztiak >g< bidez eman. Kontrako puntan, berriz, bide-modu hau geneuke: *gentleman*, *manager*, *Gestapo* moduko erdal hitzetarako bakarrik utzi >g< letra eta beste hitz guztiak, kultur erroak barne, >j< bidez eman. Irtenbide horiek badute nork bere abantaila: idazkera aldetik buruhauste gutxiago sortuko luke, seguru asko, lehenengoak. Ebakerari dagokionez ondotoz buruhauste gutxiago lekarke, itxuraz, bigarrenak. Arazo bata edo bestea konpontzeko aski erosoak lirateke. Arazo biei, ez bietako bati bakarrik, erantzutea da zaila. Punta-mutur bietako bat sa-

krifikatu nahi ez bada, konpromisozko formula bat aurkitu beharko da. Horren aldeko apustuan ari gara batzordean behintzat, eta horren araberako proposamena egin nahi da ondoren.

Konpromisozko erdibidera jo nahi bada, ondoko lau atal moduok bereiz daitezkeela dirudi:

a) Aspaldidaniko mailegu zaharrak, jakina, >j<-z idatzi eta, oraingoz, euskaldun bakoitzak lekuan lekuko ebakeraz ahoska ditzala: *bijilia*, *birjina*, *imajina(tu)*, *erlijio*, *ebanjelio*, *ijito*, *jende*, *jentil*, *jira(bira)*, *jenio*, *jenero*, *jeneral*.

b) Hain zaharrak (edo idazkietan hain dokumentatuak) ez izan arren, herri mailan aski txertatuak dauden hitz arruntak (kultur erroz osaturiko hitz "ikasiak" ez direnak, batez ere) >j< grafemaz idatzi orobat: *bijilatu*, *errejimen(tu)*, *erregistro*, *folanjista*, *esijitu*, *jerente*, *sarjentu*, *jesitio*, *orijinal*, *jeranio*.

c) Kultur erroz osaturiko hitzak eta, oro har, nazio artean aski idazkera bateratua ageri dutenak >g< grafiaz idatzi: *geologia*, *psikologia*, *gimnosperma*, *kirurgia*, *hagiografia*, *antropologia*, *energia*, *genetika*, *genitibo*, *pedagogia*, *siderurgia*, *meningitis*, *geometria*, *biologia*.

d) Irentsi gabeko maileguak bere horretan utzi: *Gestapo*, *gentleman*, *Gillette*, *Niger*, *manager*, *aqua regia*, *Gisbert*, *Piaget*.

Dirudien baino ondotoz ahulagoa da lau ataleko banaketa hau. Barne-lotura edo koherentzi maila, behintzat, ez du berebizikoa: kultur erroz osaturiko hitzak herrian aski txertatuak egon daitezke (gaur egun hala daude, egon, horietariko zenbait); maileguen zahartasun-kontua euskaldunen hitzezko jardunean eta liburuetakoa agerpenetan ez letorke beti bat. Bere ahuldade eta aje guztiekin ere, badirudi ordea abiaburu gisa baliagarri gerta daitezkeela.

Arazo txikiena, bistan denez, banaketa horren a) eta d) atalek sortzen dute. Alde-mutur biotan ez dirudi eztabaida handitarako motiborik dagoenik. Horietan ere izaten da ordea, inoiz edo behin, buruhausterik. Lehenengo atalari dagokionez, esate baterako, maileguen zahartasun-kontuaz goian esandakoaz gainera, hitz baten zenbatsu agerpen dokumentatu behar dira testuetan hitz hori aspaldidanik errotua dagoela esan ahal izateko?; erdaratiko hitzen ahozko tradizioa nola balioetsi behar da?

Problema nagusia beste nonbait dugu ordea: b) eta c) multzoen arteko muga-ezarketan. Arazoa larriagotu egiten da >g< idazkera duten hitzak [g] ebaki nahi izatekotan. Hizkuntzalaritzaz gainera bestelako faktoreak ere oso kontuan hartu beharko dira horretarako: erdaratiko zein hitzetan da >g< grafemaren eta [g] ebakeraren arteko bat-banako harre-

man hori egungo eta bihar-etzietako euskaldunengan eskuragarriago, eta zeinetan ez?

Hegoaldeko joera, gaur egun, esan dugu zein den: gaztelaniaren modura idazten ditugun *agente*, *gimnasia*, *oxigeno*, *meningitis* modukoak gaztelaniaren modura ebakitzea. Beste horrenbeste esan daiteke itxuraz, frantsesari begira ordea, iparraldeko joeraz.

Joera horri aurre egin nahi bazaio, letraren eta ebakeraren lotura bat-banakoa izango bada alegia, badirudi eskolan eta unibertsitatean ikasten diren kultur hitzetara mugatzea komeni dela >g< idazkerako multzoa. Honela ere lanak izango dira [geo], [logia] eta antzeko ebakerekin. Bideak jarri beharko dira, onenean ere, horretarako: jendaurrean eraginik duten (dugun) euskaldunen konpromisoa ezinbestekoa izango da, hasteko. Eskolan baino areago, lehenago eta presio-indar biziagoz, etxean eta lagunartean eskuratzen diren hitzetan hegoaldeko [x] eta iparraldeko [Ū] edo [j] hots-ebakerak aldatzea, aldiz, ondotoz zailagoa dirudi.

I.3. PROPOSAMENA

Zer ondoriotara garamatza ordea, konkretuki, orain arte esandako horrek guztiak? Zein hitz sar dezakegu, batez ere, a), b) edo c) multzoen zakuan? OEHTik eta EEBStik jasotako datuak beste hainbat jakiniturriekin konparatu ondoren honako zerrenda hauek proposatzen dira hemen, Euskaltzaindian aurkeztu eta eztabaidatzeko:

a) Aspaldidaniko mailegu zaharrak, >j< grafemaz idaztekoak: *bijilia*; (*ama*)*birjina*, *birjintasan*; *ebanjelio*, *ebanjelista*, *ebanjelizatu*; *erlijio*, *erlijioso*; *ijito* (*ijitano*), *ijitokume*; *imajina*, *imajinatu*, *imajinazio*; *jende*, *jendetza*, *jend(e)artean*, *jend(e)aurrean*; *jeneral*, *jeneralean*; *jenero*; *jenio* (*jeinu*); *jentil*, *jentildu*, *jentiltasan*; *jira*, *jiraka*, *jiratu* (*jirabira*, *jirabuelta*, *kalejira*).

b) Gaur eguneko herri-hizkeran aski txertatuak dauden [g] gabeko hitz aruntak: *bijilatu*, *bijilantzia*; *dijeritu*, *dijestio*; *dirijitu*, *dirijente*; *errejimen*; *errejimendu*; *errejistro*, *errejist(r)atu*; *esijitu*, *esijentzia*; *garaje*; *injeneru*; *jenerazio*; *jeranio*; *jerente*; *jestio*, *jestionatu*, *jestoria*; *jigante*; *kolejio*; *korrejitu*, *korrejidore*; *lejitimo*; *majia*, *majiko*; *orijinal*, *orijinaltasun*; *prestijio*; *pribilejio*; *sarjentu*; *trajedia*, *trajiko*.

c) Nazio artean aski idazkera bateratua ageri duten, sarri asko kultur erroz osaturik dauden, hitz ikasiak >g< grafemaz idatzi eta ahal delarik [g] hotsez ebaki: *agente*, *agentzia*, *angiospermo*, *angiosperma*; *digitu*, *digital*; *dramaturgia*; *energia*; *estrategia*; *exegesi*; *gene*, *genesi*, *genetiko*, *ge-*

netika, genealogia, genital; genitibo; genotipo, genozida, genozidio; geo kultur erroa dutenak (geodesia, geodinamika, geografia, geologia, geometria; hipogeo, perigeo); geriatría; gerundio; gimnospermo, gimnosperma; ginekologia; ginezeo; girokopio; hagiografia; hegemonia; heterogen(e)o; hidrogeno; homogen(e)o; konbergente, konbergentzia; liturgia; -logia, -logiko guztiak (antropologia, biologia, filologia, mikologia, pedagogia, psikologia, sinbologia; logika, ilogiko); metalurgia; nitrogeno; nostalgia; oxigeno; tangente (kotangente).

Goiago esandakoa errepikatuko dugu: lehen begiratu batean dirudien baino ahulagoa da sailkapen-modu hau. Konpromisozko formula hauek badute alde onik; hizkuntzaren baitan eragiten duten indar desberdinak batera biltzen laguntzeko balio izan dezakete. Baina apustu-modukoa dira berez. Batera biltzeko mesede posiblearen ondoan, horregatik, eragozpenak eta kalteak ere ekar ditzakete: konprenditzen hain-hain errazak ez diren bereizkuntzak egiten ikasi beharra. Hitzak, izan ere, ez ditugu hiztun-idazle arrunt gehienok irizpide nola-hala formalizatu batzuen arabera idazten; are gutxiago ebakitzen. Gauzak “hala direlako” idazten (ahoskatzen) ditugu normalean, zergatik “hala diren” bi aldiz pentsatu gabe: okerreanean ere albokoari galdetzen diogu, edo hiztegiara jotzen dugu, gauzak “nola diren” jakiteko. “Hala izate” hori da, zinez eta benetan, hizkuntzaren (kasu honetan lexikoaren) batasuna: horrelakoe-tan antzematen da albo-hizkuntzek zenbaterainoko batasun-maila duten eta euskararen batasun-egoera zenbateraino den sendo eta zer neurritan ahul.

Zailtasun hori arintzeko bestelako bideak ere aurki daitezke, jakina: gaztelaniak *esponja* baina *espongiario* dituen moduan, erro bereko idazkera-ebakerak proposa litezke gurean ere. Horrela jokatu *jenero* eman dezakegu alde batetik, eta *generiko* bestetik. Gauzak erraztu ordez konplikatu ez ote ditugu, ordea, bitasun horiekin egingo?

II. MAILEGUZKO HITZETAN NOIZ >J< , NOIZ >I< ETA NOIZ >X<

Aurreko puntuan esandakoa errepikatu behar da hemen ere, ezer baino lehen: Euskaltzaindiak 1986an maileguzko hitzez argitara emandako erabakiek argitze-lan ohargarria egina dute. Argitze-lan hari esker, orduarte *majuskula* edo *proiektu* modukoak >j< grafiaz idazten genituen gehienok *proiektu*, *traiektoria* moduan idazten ditugu harrez gero. Behinolako idazkera desberdinak bateratzen ari dira, ondorioz, alor honetan ere. Bateratu gabeko puntu askotxo dago, ordea, oraindik. Aski da eguneroko adibide ezagunetara jotzea, horretaz jabetzeko.

II.1. ARAZO-MOTA NAGUSIAK

Idazle askok honako bi duda-modu nagusiok ageri ditu, batez ere:

a) Noiz >j< eta noiz >i<: *bidaje, maneju, manejatu, lenguaje, koju, masaje, majestade, erloju, koraje, bendaje, montaje, enbalaje, engranaje, errodaje, salbaje, ekipaje,...* ala *bidaiia, manaiu, manaiatu, lengoaia, koiu, masaiia, maiestate, erloiui, kuraia, muntaia, engranaia, pelegrinaia,...* Hemen bina forma eman badira ere jakina da horietariko bakoitzak (bigarren zerrendakoek, bereziki) aldaera ugarisko izan ohi dituela. Aski dakte, halere, zalantzaren zer-nolakoaz jabetzeko.

b) Noiz >j< eta noiz >x<: *baju, bajatu, bajura, fijo, fijatu, enbajada, enbajadore, keja, kejatu, ajola, ojala, lujo, torlojo, ejenplu, kaja, kajo, lejia,...* ala *baxu, baxatu, baxura, fixo, fixatu, kexa, kexatu, axola, oxala, luxu, torloxu, exenplu (etsenplu), kaxa, kaxoi, lixiba.*

Aski kontu eta arazo desberdinak nahasten dira, bistan denez, itxuraz bi duda-modu bakar diren horietan. Duda-mudazko bi puntu nagusi horiezaz gainera beste puntutxorik ere kontuan hartzea merezi luke, gainera. Esate baterako noiz >j< eta noiz >i<: *apareju, konseju, kontzeju, bentaja,...* baina *aparailu, kontseilu, kontseilari, abantaila,...* Edota noiz >ts<: *etsenplu, etsamina, etserzizio?* Aurreneko bi multzoak dira, ordea, idazteko orduan zalantza gehien sortzen dutenak. Haietaz jardun nahi dugu, beraz, hemen.

II.2. ARAZOA ZEIN DEN

Problemari bere neurria hartzeko, has gaitezen arazorik ia sortzen ez duten puntuak azaltzen. Horrela,

II.2.1. Hitz-hasierak >j< bidez ematen dira ia beti, nahiz lekutik lekura ebakera aldatu: *jesuita, jornal, jubilatatu, judu, juerga, juntatu, juntura, justu, juzgatu (juzkatu).* Salbuespen dira, beraz, zenbait kultur erro eta teknika-hitzetako >i<, >hi< idazkerak: *iodo, ionosfera, hierarkia, hieroglifiko,...*

II.2.2. Hitz barnean, kontsonante ondoren, kultur hitz jasoetan zein hizkera arruntekoetan >j< idazkera da orobat nagusi: *adjudikatu, injektore, konjuntzio, subjuntibo; kalonje, laranja, granja, forjari, monje,...*

II.2.3. Hitz barnean eta bokal artean dago, beraz, arazoaren funtsa. Arazo-moten azalpena egiterakoan eman diren adibide guztiak hitz barrukoak eta bokal artekoak dira, hain zuzen.

Esplikazio asko eman litezke problemaren funts hori azaltzeko. Badirudi, nolanahi ere, honako puntuok behintzat kontuan hartzekoak direla:

a) Euskaldunon artean hots-balio desberdinak dagozkio $\>j<$ letrari, aspaldidanik. Hau ez da, beraz, maileguzko hitz berriekin azken orduan sortu den auzi-mauzia.

b) Alboko erromantze-hizkuntza nagusietarik hartzen ari garen mailegu asko are korapilatuago uzten ari da, gainera, kontua: lehendik aski nahasia zen egoera ez da oraingo (batez ere gaztelanietatik samaldan etorritako) mailegu berriekin erraztu.

c) Euskara batuaren arauetan [x] ebakeraren aurka ezer erabakita ez badago ere, egia da aspaldidanik datorkigula [j] ebakeraren aldeko joera: Azkue aipatzen zuen A. Irigoienek gerra aurrekoen artean, orain hamar urteko bere txosten batean; eta Txillardegik Bergarakoan (hots, 1978an) bide hori berori proposatu zuela gogorazten zigen.

d) Mitxelenak Arantzazuko txostenean azaldutako hobespen hau ere kontuan hartzea komeni da (ikus bertako II.10. puntua): “antzinako hotsa x denean (antzinakoa Euskal-erri osoan eta egungoa hainitz eskualdetan), x-i lotu behar gatzazkio, batasunera bagoaz: *axola*, *ez ajola*, etc.”

e) Gaztelaniaz $\>j<$ idazten den zenbait kultur hitz ere $\>x<$ bidez idazteko joera indartzuz joan da: *komplexu*, *paradoxa*.

f) Hegoaldeko Euskal Herrian batez ere *-aje* bukaeraz iritsi berriak (edo ez hain iritsi-zaharrak) ditugun maileguak *-aia* bukaeraz emateko joera zabaltzen ari da, orobat: *bi(d)aje*-rekin iparraldeko *bi(d)aia* aldera jo den moduan, erreportaia, pertsonaia gisakoak ari dira mailegu berrietan, jendaurreko hizkeran zein testuetan, indartzen.

II.3. PROPOSAMENA

Esandakoaren arabera, badirudi lehenengo banaketa-modu bat proposatzeko egoeran gaudekeela. Hona, hoberik ezean, OEHko (eta, neurri apalagoan, EEBSko) iturrietara joaz gogora datorrena.

II.3.1. *Noiz* $\>j<$ *eta* *noiz* $\>x<$

a) Mitxelenak Arantzazun proposaturiko bidetik, edo idazle arruntaren begietan haren antza duten zenbaitetatik, $\>x<$ idazkeraz ageri dira

gaur, nagusiki, honako hitz hauek: *axola*, *axolagabe*, *axolatu*; *taxu*, *taxutu*; *baxera*, *baxerategi*; *baxu*, *baxura*, *kontrabaxu* (-o). Delako *taxu*-ren ondoan *taju*-k ondotoxoz erabilera zabalagoa izana du, halere; eta banan-banan aztertzea komeni litzateke, ondorioz, multzo hau noraino zabaldu. Formaz antzekoak diren *balixa* moduko hots-egokitzapenak oinarri handirik gabeak dira, itxuraz, eta ez dira hobestekoak.

b) Orainagoko kultur hitz eta mailegu "jaso"etan, azken urteotan zabal hedatu den >x< idazkera hobesten da orobat: *apoplexia*, *konbexu*, *konplexu*, *paradoxa*, *zirkunflexu*.

c) Ahozko tradiziotik eta, batez ere, hegoaldeko hizkera-molde arruntetik hurbilago dauden formak >j< letraz ematea genuke, aldiz, erosoena: *antoju*, *antojatu*, *antojagarri*, *kaja*, *kajakada*, *kajoi*, *enkajatu*, *torlojo*, *mondejo*, *ajuste*, *ajustatu*,...

Dudazko kasurik ez da, halere, falta izango: *kexu*, *kexatu* modukoe-tara jo behar dugu, ala *keja*, *kejatu sailera*? Merezi ote du aspaldidaniko *lisiba* edo *lixiba*-ren ondoan *lejia* formari leku egitea? Hitz jasoen eradura luxu eman behar dugu, ala bertsolari askoren bidetik *lujo* (-u) moldera biltzea komeni da? Bere duda-muda guztiekin ere bide bat genuke goiko sailkapen-modu hori, eta eztabaidarako bederen aukera eman dezake.

II.3.2. Noiz >j< eta noiz >i<

Hemen ere multzoka saiatzea izan liteke, itxuraz, jokaera erosoena. Honako multzo eta azpimultzo hauek egin ote daitezkeen-edo dirudi, lehen begiratu batean:

a) Noiz *-aje* eta noiz *-aia*

— Aspaldidaniko *usaia*, *pasaia*, *bisaia* modukoetan badirudi *-ia* bukaerak ez lukeela eragozpenik edo zalantza handirik sortu behar, *bisaje* modukorik falta ez den arren. Horietan *-aia* hobetsi, beraz.

— Idatzizko erabileran, batez ere hizkera-molde jasoagoetan, azken urteotan iparrean ezezik hegoaldean ere sarbide zabala lortzen ari diren hitzak ere *-aia* bidez eman: *bi(d)aia*, *lengoaia*, *personaia*, *portzentaia*. Honelakoetan egokia izan liteke halere, maila arruntagoko errejistroan-edo, *bi(d)aje*, *lenguaje* modukoei ere sarbidea ematea.

— Hizkera-molde jasoan halako sarbiderik izan ez duten mailegu berrietan, lehenagotiko *paraje*-n bezala *-aje* idazkera izan liteke, itxuraz, erosoena: *brikolaje*, *engranaje*, *errodaje*, *kabotaje*, *makilaje*, *masaje*, *montaje*.

— Euskal atzizki bihurturik-edo dauden *-(a)je* amaierak bere horretan ematekoak dira, azkenik: *adaje, ilaje, jendilaje, lumaje, musaje, tximaje, zuraje*.

Bietara dabilzan formetan (*kuraia/koraje*) zaila dirudi aukera bakarra egitea. Hobe izango da, horrelakoetan, forma biei (edo direnak direlakoei) parez pareko balio-indarra aitortzea.

b) Bestelakoetan noiz $>j<$ eta noiz $>i<$

Aurreko puntuko ondoan gutxi dira, hemen, duda-mudazko idazkera duten hitzak. Hitz horietan aski ugariak dira, halere, era bateko edo besteko aldaerak: *aloitu, aloitze, aloimendu/ aloju (alójü), alojatu (alójitu), alojimendu*. Zaila da, ondorioz, multzokatze-lanik egitea. Banan-banako adibideei dagokienez:

— Euskara batuan *erloju* forma nagusitu zaio *erloiu-ri; borraja, orobat, borrai(n)a* baino zabalduago dago;

— batetik, Iparraldeko *manaiu, manaiatu, manaiukor, manaiukortu...* eta bestetik Hegoaldeko *manēju, manejatu...* hitz-segidak batera ematea proposatzen da. Oraingoz ez da ikusten forma-bikote horietan *próximo-/prójimo* edo *estricto/estrecho* moduko adiera-banaketarako joera sendorik. Erdibideko *maneiú, maneiatu...* formetara jotzea izan da, aitzitik, zenbaiten konponbidea.

II.3.3. Hegoaldean sarri darabilgun zenbait mailegu arrunt

Hegoaldeko aho-hizkera arruntean aski txertaturik dauden *aje, aje(a)tu, antiojo, baja (eman), bandeja, dibujo, dibujatu, fijo, fijatu, flojo, flojatu, granuja, koneju, lenteja, lija, majo, mejora, mejoraratu, pareja, potaje, traje* modukoekin zer egin. Erantzun azkarra emango du, bistan da, batek baino gehiagok: horrelako hitzak hiztegi batuan sartu beharrik ez dago; horiekin ez dugu, beraz, idazkera-arazorik. Baliteke hala izatea; beste momentu batean aztertzea litzateke, halere, hitz horiek (denak ez bada ere batzuk behintzat) beharrezkoak diren. Gerta liteke, esate baterako, hiztegi batuan *bandeja* eta *erretilu, betaurreko* eta *antiojo, dibujo* eta *marrazki, koneju* eta *untxe (untxi), lenteja* eta *dilista, bikote* eta *pareja*,... biak ematea komeni izatea.

Oraingoz hitzak nola idatzi aztertzen ari garenez, era honetako grafiak edo bestelakoak hobestekoak ote diren argitzearekin aski genuke. Txosten honetan, hegoaldean behintzat aski txertaturik dauden aho-hizkera arrunteko hitz hauek $>j<$ letraz idaztea proposatzen da: *aje, baja, majo, traje*.

II.4. GAZTELANIAZKO [X] EBAKERAREN ERAGINA

Gaztelaniaz [x] ebakitzen dira azken ataleko hitz horiek denak, eta euskaraz ere halatsu entzuten dira gehienetan. Aurreko ataletako beste hainbatekin ere, kontrako adibideak ondotxo ugariagoak izan arren, horixe bera gertatzen ari da. Letra-kontuaren esparrua gainditzen duen gertaera zabala dugu hau, eta merezi luke agian Euskaltzaindiak, hala dagokion alorrean, berariaz aztertzea.

III. MAILEGUZKO HITZETAN NOIZ >-TATE< ETA NOIZ >-DADE<

Ohiturik gaude, honez gero, euskara batua >-tate< grafiarekin identifikatzera: berezkoa bezala dirudi, euskaldun gazteenentzat batez ere, *unibertsitate*, *fakultate*, *elektrizitate*, *aktibitate*, *trinitate* moduko hitz-idazkerak ikusi eta hitz-ebakerak entzutea. Ondo pentsatzen jarrita berritasun handia da hori, ordea, euskal eskualde gehienetan. Ipar-ekialdeko euskalkietan izan ezik, eta haietan ere ez da beti-beti arau hori bete izan, *-dade* bukaera *-tate* baino ondotxo zabalduagoa izan da grafiaz eta hotssez.

L. Villasantek inoiz aipatu izan duenez, erdaratiko hitzetan hain ugaria dugun bukaera honek *-tate* (*erlatibitate*), *-date* (*borondate*), *-dade* (*konformidade*), *-dare* (*ondare*), *-tade* (*bakartade*) eta, agian, *-tada* (*egitada*) formak ageri ditu euskaraz: bospasei forma beraz, eta ez bi bakarrik. Egia da ordea, guztiarekin ere, egungo maileguak euskaraz ematerakoan goiko bi aukera horiek direla hautakizun nagusiak.

III.1. ARAZOA ZEIN DEN

Euskal hitz-erroei txertatuz atzizki moduan dihardute, hainbat kasutan, *-dade* (*-dare*, *-tade*, *-tada*) zein *-tate* bukaerek: *ondare* (*ondade*), *ahuldade*, *txukundade*, *bakardade* (*bakartade*), *moztade*, *gogortade* (*-tada*), *egitade* (*-tada*, *tate*), *jakitate*, *ikustate*,... Horietan ez dago, gaur-gaurkoz, batasunaren izenean forma bakarrera jotzeko ohiturarik: gehienera ere *-tasun* (*bakartasun*, *gogortasun*, *ondasun*), *-eria*, *ezia* (*ahuleria*, *abilezia*), *-duria*, *-turia* (*jakinduria*, *jakituria*) bukaerekiko adiera-banaketa indartu eta finkatu nahia ageri da han-hemen.

Arazoa, beraz, atzizki moduan ez baizik eta (beren *-tate* edo *-dade* eta guzti) maileguz jasotako hitzekin daukagu. Orain hartzen ari garen maileguetan, zer esanik ez jakintza-alor edo hizketa-modu jantzi, lan-

duetan idatziz darabiltzagunetan, *-tate* forma dugu nagusi: *erlatibitate*, *intentsitate*, *errealitate*, *probabilitate*. Kontrakoa gertatzen zaigu, ordea, garai bateko *kuxidade*, *konformidade*, *formalidade* modukoekin. Eta, berriro ere, duda-muda handia ageri da, egungo idazleen artean, bi mutur horien tarte-bitartean dauden hitzekin: *soziedade/sozietate*, *kasualidade-/kasualitate*.

Aurreko puntuetan bezala, muga-arazoarekin egiten dugu hemen topo: *unibertsitate* edo *fakultate* hitza idazterakoan egungo idazleen artean batasun-maila handia lortu dela dirudi; beraz, hitzok hiztegi batura eramatekotan forma aldetiko buruhauste handirik ez genuke behar. Dauden-daudenean hobetsi-edo daitezke forma horiek hiztegi baturako; bestelako formei, behar izatekotan, horien menpeko sarbidea emango litzaike. Beste hainbeste esan liteke *edade*, *nobedade* modukoekin: sartzekotan *-dade* formaz sartzea genuke bidezkoen, lehengo eta oraingo ohituraren arabera. Zer egin tarte-bitarteko guztiekin, ordea: noiz berri-jasoen multzora eraman eta noiz aspaldidaniko, edota hegoaldeko herri-tar gehienek ohizko moldera ekarri.

Kontu honek badu, jakina, alboko beste auzigairik ere: mailegu berrietan noiz *-tate* eta noiz *-tasun* erabil, bereziki. Azken urteotan *gramatikaltasun*, *anbiguotasun*, *obje(k)tibotasun*, *artifizialtasun*, *orijinaltasun*, *neutraltasun* moduko idazkerak ugaritzen ari dira, lehenxeagotik ere beren bidea egiten hasiak ziren *naturaltasun*, *segurtasun*, *normaltasun* gisakoien antzera. Bide hau indartzen laguntzera, ez eragoztera, jo behar genuke eginahalean. Horrek ere bere mugak ditu ordea eta *grabitate*, *unitate*, *kantitate* modukoetan (zer esanik ez aspaldidaniko *karidade*, *nobedade* gisakoetan) ezer gutxi egin liteke irizpide horren ildotik. Egon badago, beraz, noiz *-tate* eta noiz *-dade* erabili finkatzeko muga-arazorik.

III.2. PROPOSAMENA

Esandako kontu horien arabera, eta oraingoan ere egungo erabilera idatzitik hurbilenik -edo legokeen erdibideari eutsi nahirik, honako multzo-banaketa hau proposatzen da:

a) Atzizki moduko *-dade* (*-tade*, *-tada*, *-dare*), *-tate* zaharrak bere horretan eman: *bakardade* (*-tade*), *ondare* (*-dade*), *moztade*, *txukundade*, *ahuldade*, *gogortade* (*-tada*), *egitate* (*-tade*), *jakitate*, *ikustate*,... Aldaera bat baino gehiago daudenetan, egungo erabilera nagusia zein den argitzea ez da zaila: *bakardade*, esate baterako, erabat ari zaio euskara batuko testuetan *bakartade*-ri nagusitzen. Erabilmaiztasunak ez du, halere, beti eta nonahi azken erabakiaren giltzarri izan beharrik.

b) Atzizki izan gabe aspaldidanik gureganaturik ditugun *-dade* bukaerako maileguetan, egungo erabileran *-tate* moduko trataerarik apenas ageri dutenetan, *-dade* bukaera bere horretan utzi: *kristandade*, *abil(i)dade*, *umedade*, *nobedade*, *amistade*, *konformidade*, *kuxidade*, *edade* (*edadeko*, *edadetu*). Egungo idazle gehien-gehienek era bakarrean ematen duten borondate hitza horrelaxe eman, bestalde.

c) Mailegu berriagoetan hizkera-molde landu, jasoan sarri erabiltzen diren eta normalean, iparraldeko tradizioaren ildotik, euskara batuan *-tate* bidez idatzi ohi direnetan, *-tate* bukaera hobetsi: *propietate*, *elektrizitate*, *unibertsitate*, *fakultate*, *aktibitate*, *erlatibitate*, *dentsitate*.

Hemen ere b) eta c) multzoen arteko mugak sortuko ditu, sarri aski, buruhausteak. Batezbesteko irizpideak joera argi samarra eman arren banan-banako aukerak egin beharko dira, izan ere. Eta, xehetasunetara iritsi orduko, duda-mudak ugari izango dira. Duda-mudazko kasu horietarako lagungarri gerta daitezke, agian, ondoko bi irizpideok:

d) Muga-mugako hainbat kasutan, gerta daiteke forma biak eman eta adiera osagarritz hornitu ahal izatea. Halakoetan, egungo erabileran hartarako oinarriarik nabari denetan alegia, bide horri eusten saiatu: fisikaren alorrean *grabitate* hitza erabil daiteke horrela, *grabitrate*-legeaz eta hitz egiterakoan, eta hizkera-molde arrunteko *grabedade*-ri lehendikako bere lekua aitor dakioke bide batez. Beste horrenbeste egin daiteke agian *soziedadade* (*gastronomiko*,...) / *sozietate* (*anonimo*) bikotearekin eta abar. Hemen ere kontuak xuxen atera behar genituzke ordea, horrelako aukera-bitasunekin zer irabazten den, eta zer galtzen, aldeaz aurretik neurtuz.

e) Gorago esan denez, azkenik, egungo erabilerak hartarako joerarik eta indarrik ageri duen neurrian *-dade* edo *-tate* bukaerako hitzak hiztegi batuko zerrendan emateaz gainera "euskal patroi"z sorturiko baliokideen aipamena egin daiteke: *seriedadade* ik. *seriotasun*, *amistade* ik. *adiskidetasun* (*adiskidantza*), *libertade* (*-tate*) ik. *askatasun*... Ibaiaren urak berez garamatza, hainbat kontutan, erdal itsasora; euskal mintzoari bere osoan eta bizian eusteko lagungarri gerta daitezke saio horiek, tentuz eta neurrian erabiltzen asmatzen bada.

IV. ADJEKTIBO, OBJEKTU,... ALA ADJETIBO, OBJETU

Euskaltzaindiak 1986an maileguzko hitzen idazkeraz emandako arauak zera diote, besteak beste: erdaratiko mailegu berrietan >kt<, >kz< eta abarreko kontsonante-multzoak osorik, letrarik jan gabe alegia, idaztea komeni dela. Lehendik ere antzekorik esana zuen Mitxelenak

Arantzazuko txostenean (eta esateaz gainera egin ere bai: *dialektu*, *transkripzio* moduko idazkera zerabilen bertan). Idazle gehienak ere Euskaltzaindiak gomendaturiko bide horretatik zebiltzan aspalditxoan, eta egungo egunean beste horrenbeste gertatzen da. Mailegu berrietan kontsonante-multzoak osorik gordetzearen arau hori nahiko zabal betetzen da: *arkiteto*, *didatiko*, *aministrazio*, *deduzio* moduko idazkerak bakan ageri dira egungo testuetan.

Badira ordea, hemen ere, adostasun handirik gabeko puntuak. Puntu horietariko batzuk, ez denak, aipatu nahi dira atal honetan. Latinezko *jacere*-tik datozen hitzak, hain zuzen. Alemana eta ingelesa bide beretik doaz, k/c grafemak gora-behera, hitz horietan kontsonante-multzoari osorik eutsiz: *Adjektiv/adjektive*, *Subjekt/subject*, *Objekt/object*, *Objektiv/objective*, *Injektion/injection*,... Gaztelaniak eta frantsesak ez dute, aldiz, beti-bateko idazkera ageri: *proyecto*, *trayecto*, *trayectoria*, *inyectivo*, *proyección*, *suprayección* modukoak bi kontsonantez ematen ditu gaztelaniak, baina kontsonante bakarrez *objeto*, *sujeto*, *subjetivo*, *adjetivo*. Frantsesa ere antzeko bidetik, erabat ez bada ere hurbilekotik behintzat, dabil hizkera arruntean aspalditxodanik ezagun-erabiliagoak diren hitzetan.

Maileguzko hitzetan euskarak kontsonante-multzoak bere horretan gorde behar dituela esana dauka, hortaz, Euskaltzaindiak. Zein hizkuntza hartu behar dugu, ordea, maileguzko hitzen iturri? Mailegu-iturriaren bila forma klasiko greko-latinoetara jotzen badugu, erantzuna argia da: latinezko "jacere" hitzetik datozenak *-ektu* (*objektu*), *-ektatu* (*proiektatu*), *-ektore* (*injektore*), *-ektibo* (*subjektibo*), *-ektil* (*proiektil*), *-ekzio* (*injekzio*), *-ektoria* (*traiektoria*) bidez eman behar ditugu, kontsonante ondoren >j< eta bokal ondoren >i< grafema erabiltzen dugula. Euskara mailegu kontuan frantses-gaztelanien menpeko herstu bihurtu nahi ezak beste kultur hizkuntza handien bide horretara bultzatzen du, neurri on batean. Euskararen eguneroko bizimoldeak, bere interferentzi-eraskanak, frantses-gaztelaniekin batera edo bateratsu jokatzera bultzatzen du aitzitik, formula-zio teorikoetara gehiegi lerratu gabe. Azken irizpide hau kontuan hartzen dutenek iparraldean suiet, sujet forma aspaldidanik etxekotua daukagula gogorazten dute, hegoaldean indizio (*cf. injekzio*) bezala, eta albo-hizkuntza nagusiek kontsonante-bakantzera jo dutenetan guk ere hartara jotzea hobe izango dugula diote.

Aukera bi (inoiz hiru) daukagu gaur egun, hori dela eta, multzo honetako hitzetan. Ondoko bost hitzotan, bereziki: *adjetibo/adjektibo*, *objetu/objektu*, *objetibo/objektibo*, *suiet/sujetu/subjektu*, eta *subjetibo/subjektibo*.

Zer bidetatik jo behar dugu hauetan?

IV.1. MAIZENIK ERABILITAKO FORMAK

Galdera horri honako beste galdera honekin erantzun dakioke noski: nola erabili (hots, nola idatzi) dira hitz horiek orain arte, eta nola idazten dira orain? Zein forma da, alegia, hitz bakoitzaren kasuan erabiliena? *Orotariko Euskal Hiztegia, EEBS*, I. Sarasolaren maiztasun-hiztegia eta beste zenbait iturri sistematikoki arakatu ditu Miriam Urkiak, hori argitzeko. Atzeko eranskinean ageri dira, gainerako aztergaienekin batera, arakatze-lan horren emaitzak. Badirudi, labur bilduz, honelako zer-bait esan daitekeela:

a) *Adjektibo/adjetibo*

UZEIk bere garaian hartutako erabakiaren arabera idazten dugunok, >kt< kontsonante-multzoa bere osoan gorderik, gutxiengoa gara EEBS-ren arabera. Badirudi *adjetibo* dela, mende honetan zehar eta gaur egun, gehien erabiltzen den forma.

b) *Objektu/objetu; objektibo/objetivo*

Hitz-bukaerako *-o/-u* kontua alde batera utziaz (hori konpondua baitago 1986ko erabakiekin), eta iparraldeko *obje*t formak mendetako bidea duela gogoratuz, badirudi objektu idazkera *objetu* baino erabiliagoa dela. Beste horrenbeste esan daiteke, tartekak ondotoz txikiagoak badira ere, *objektibo*-ren alde.

c) *Subjektu/sujetu; subjektibo/subjetivo*

Forma-aldaerak bestetan baino askoz ugariagoak izan dira hemen, historian zehar. Lehenengo bikoteari dagokionez, honako hamabi grafia hauek aurkitu izan dira azterketa-lanean (ikus eranskina): *subiekt, subiet, subjektu, subjekto, subjetu, suiiekt, suiet, suieta, sujet, sujeta, sujetu eta sujeto*. Aniztasun horren parte bat *-u/-o* bukaerari zor zaio, eta hori konponduta dagoela esan berri dugu. Ez, aldiz, hitz-barrukoa. Hemen ere iparraldeko *suiet, sujet, subiet,...* formaren tradizio luzea aipatu beharra dago, izenetan ezezik izenondoetan hain ugaria dena. Hiztegi batuan bere lekua behar du noski hitz-forma horrek, oraindaino bere-bereak izan dituen adieretarako.

Gramatika-alorreko (eta abarretako) adieran, berriz, *adjektibo/adjetibo*-ren kasuan bezalatsu daude kontuak: Kintanaren hiztegiko eta UZEI-ren araberako idazkera-aukera egin genuenok *subjektu, subjektibo* darabilgu ia beti; aldiz hortik kanpora *sujetu* hitza maizago erabiltzen dela dirudi (*sujetibo*, aldiz, *subjektibo* baino askoz bakanago ageri da).

IV.2. PROPOSAMENA

Esandakoaren argitan zail da proposamen garbirik egitea. Badirudi, lehen hurbilketa moduan, honako bide hau egungo erabilera nagusiarekin egoki samar ezkon daitekeela:

a) *Adjetibo* eta *sujetu* idatzi, jatorrizko kontsonante-multzoak ezabatuz.

b) Duda-mudazko beste hiru kasuetan kontsonante-multzoei eutsi: *objektu*, *objektibo*, *subjektibo*.

c) Lehendik zalantzarik ageri ez dutenak dauden-daudenean mantendu, beren kontsonante-multzoekin: *proiektu*, *proiektzio*, *traiektoria*, *injektore*.

d) Bere ohizko adieran eutsi, iparraldean, *suiet* formari. Berdin, hegoaldean, *indizio*-ri.

Egungo erabilera ustez nagusian oinarriturik egin da, esan bezala, sailkapen-modu hau. Erabilmaiztasuna, lehen ere esan dugunez, ezin izan liteke ordea neurpide bakar eta azken giltzarri. Hemen ere galde liteke, adibidez, bi salbuespenengatik bakarrik bereizketa hauek egitea merezi duen. Alderantziz ere berdintsu planteatu liteke, jakina: *sujetu* harzen bada zergatik ez *objetu*, eta abar.

Hemengo gai hau, nolana ere, aurreko ataletan ikusi denaren ondoan berezi samarra da: hemengo hitz gehien-gehienak “jaso” horietarikoak dira, eguneroko mintzajardun arrunt, lagunartekoan baino sarriago liburu eta azalpen tekniko-espezializatuetan erabiltzen direnak. Ez dirudi, beraz, *adjektibo* eta *subjektu* ere osorik idazteak eta idazten erakustek hain zaila behar lukeenik. Eskertuko litzaioke Euskaltzaindiari horri buruzko erabaki xehe bat hartzea.

V. AZKEN HITZ

a) Txosten honetan aurkeztu diren gaiak ez dira, gorago esan denez, Hiztegi Batuko batzordean maizenik agertzen diren arazoak, ez eta buruhauste larrienak sortzen dituztenak. Tartean-tartean agertzen dira, ordea, eta erantzun bat zor zaie. On da, beraz, horrelako kontuotan nondik jotzea komeni litzatekeen argitzen saiatzea.

b) Argitze-lan hori bideratzen laguntzeko prestatu da, hain zuzen, txosten hau. Proposamen gisa aurkezten zaizkio Euskaltzaindiari, bertan eztabaidatu eta aztertzeko eskariaz. Gogoz jasoko ditugu, idatziz badatoz are gogozago gainera, zuen guztion iruzkin, kritika-ohar eta hobekuntza-asmoak.

c) Gogoan izan, azkenik, une honetako azterkizuna ez dela zein mailegu hartu eta zein ez argitzea, hartu beharrekoak nola hartu zehaztea baizik. *Nolako* horrek idazkera finkatzea eskatzen du, bistan denez. Ez hori bakarrik, ordea: maileguzko hitzen ebakera ere oraindainokoan baino xeheago eta begiramen handiagoz aztertzea komeni litzatekeela uste dugu.

* * *

-ARI / -ARIO

Hasieran LEF batzordeak prestaturiko txostenean aipatzen zen *-ario* atzizkidun maileguak nola egokitu. Baten eta bestearen iritziak entzun ondoren, egokiago iruditu zaigu Hiztegi Batuko batzordearen langaietara pasatzea. Nolanahi ere, LEF batzordearen txostenean egiten zen formulazioari, Xabier Kintanak eta Pello Salaburuk egin dizkiote oharak.

Nolanahi ere, lehen puntuak, *-ario* duten maileguen artean izenak eta izenondoak bereizteari zegokionak, alegia, ez du kontrako iritzirik sortu. Egia da *-ari*-rekin osatzen ditugun hitzak behin baino gehiagotan izenondo modura-edo erabiltzen ditugula; aspaldikoak dira, gainera, halako adibideak (ikus Axularren *esku trabailari* eta *hitz jokolari*). Erdal *-ario* izenondoak, ordea, izenondo erreferentzialak direnez, urrun samar geratzen dira (askotan behintzat) euskal *-ari* atzizkiaren esanahitik. Zer zentzu dute *borroka proletari* edo *sistema planetari*-k? “Proletan ari den borroka” eta “planetan ari den sistema”? Betiko erabileretan, aldiz, *gizon bertsolari* “bertsotan ari dena”, *hitz jokolari* “jokoan ari dena”, *zakur zaunkari* “zaunkaz ari dena”, etab. bezala uler daitezke.

-ari / *-ario* auzian, beraz, hau litzateke lehen gomendioa: erdal *-ario*/*-aire atzizkiaz osatutako izenondoak -ario* forman mailegatu:

autoritario, estatutario, finantzario, frakzionario, hipotekario, humanitario, komunitario, monetario, parlamentario, primario, sektario, sekundario, solidario, unitario...

-ario* / *-aire atzizkiez osatutako izenen mailegatzeaz

LEF batzordearen txostenean egin zen proposamena ikusirik, Pello Salaburuk dio euskal oinarririk ez duten *-ario* guztiak ezin direla zaku

berean sartu, *notario* eta *komisario* gauza bat direla, eta *funtzionario* eta *legionario* beste bat.

Gauzak horrela, bi irtenbide eskaintzea erabaki zuen batzordeak, geure artean ere iritziak bereiz dabilta eta. Lehen formulazioa, *-ario*-ren alde egina da, nolabait esateko; bigarrena, *-ari*-ren alde egina.

1. *-ario* / *-aire* → *-ario*

Bide hau hobetsiko balitz, funtsean euskaraz izen eratorritzat har daitezkeenak eta halako azterbiderik onartzen ez dutenak bereiziko genituzke. Gomendioak honakoak lirateke:

1. Erdal formak alde batera utzita, *-ari* bultzatu, euskaraz beregainki erabiltzen den oinarria dugunean: *enpresari*, *finantzari* (pertsonaz ari garenean), *gerrilari*, *kritikari*, *parlamentari*, *senatari*, etab. Horretarako gogoan izan behar da euskaraz oinarriaren eta *-ari* atzizkiaren artean gertatu izan diren hots-aldaketak, *parlamentu* → *parlamentari* edo *senatu* → *senatari* azaltzen laguntzen digutenak (garai bateko *merkatu* → *merkatarari* eta *ezkutu* → *ezkutari* bezalaxe).

Senatari behar bada ken daiteke, *senatore* ala *senatari* zer gomendatu behar den aztertu arte.

2. *-ario* hartzen duen atala euskaraz izen beregaina ez denean, *-ario* forma gordeko dugu, ez baitugu euskal eratorritzat hartzerik: *notario*, *komisario*, *unibertsitario*, *funtzionario*...

Egia da kasu batzuetan —hala nola *funtzionario* edo *legionario*-rean— baditugula *funtzio* eta *legio*. Baina batasunerako aukeratu ditugun forma horiei *-ari* erantsiko bagenie, *funtziolari* eta *legiolari* izango genituzke (*misio*-tik *misiolari* dugun bezalaxe, forma zaharra *misionari*). *Funtzion* eta *legion* ez dira, beraz, izen beregainak euskara batuan (ez eta euskalki askotan ere). Horrek berak erakusten digu, *función* eta *funcionario*, biak mailegatu ditugula euskaraz.

Datuen azterketa:

OEHko eta EEBSko corpusak aztertuaz ikus daiteke *-ario* dela ia bakarra Hegoaldean (azken urteak kenduaz, jakina). Iparraldean ere ez da ezezaguna. Egia da, bestalde, izen gutxi direla dozenardi bat inguru tradizioan ditugunak; kontua da izan dugun tradizio, urri samar, horrek etorkizuneko bidea markatu behar duen ala ez.

Antikuari: BA47

Bikario: “Documentado, tanto al norte como al Sur, desde principios del s. XVII. En cuanto a la distribución de variantes, bikario es la más utilizada: es prácticamente la única forma que se documenta al Sur (excepto un ej. de Mendiburu) y es también la más general en los autores septentrionales; los suletinos sin embargo sólo usan bikari, empleado también por algunos autores bajo-navarros y labortanos, alternando en ocasiones con bikario. En DFrec hay 9 ejemplos (4 septentrionales) de bikario, y 2 (uno septentrional) de bikari” (OEH). EEBSen ere 67 agerraldi ditu (kontuan izan OEHko batzuk ere hemen egongo direla)

Botikario: La forma más usada es *botikario*, documentada en autores guipuzcoanos y vizcaínos desde la segunda mitad del s. XVIII hasta nuestros días, y en Barbier y Lafitte. Se encuentra *botikari* en los labor-tanos Pouvreau, Haraneder y Duhalde y en Mendiburu; *apotikari* en Archu; *potikari* en Duvoisin y *potikario* en Jean Etchepare. En DFrec hay un ejemplo de *botikario* y otro de *botikari*” (OEH).

EEBSen 10 agerraldi, horietatik bost Ipar-ekialdekoak eta bi euskara batukoak

Boluntario: forma bakarra, salbuespena Monho-ren *bolontier* izanik.

Funtzionari: EEBS (68 ager.) euskara batuko testuetan.

Funtzionario: EEBS (9 ager.) euskara batuko testuetan eta Mitxele-naren adibide bat (gehi beste bat *funtzionariotza*).

Komisari: Erkiaga, EEBS (31 ager.), Euskal Balada batean.

Komisario: Ipar eta Hego-aldeetako autoreetan (Hiriart-Urruty, J. Etchepare, Elizanburu, etab.). EEBSen 7 ager.

Kontsignatari Merkatalgo Izendegian.

Kontzesionari Merkatalgo Izendegian (baina behar bada izen biziga-betzat hartu beharko genuke, erdal *concesionario* bezalaxe).

Korsari: EEBS (4 agerraldi obra berean) eta Irakaskuntza Mundua izeneko corpusean adibide bat.

Korsario: OEH, Arrese Beitiaren adibide bat.

Legionari: EEBS agerraldi bat, euskara batuko testu batean.

Legionario: EEBS agerraldi bat, gipuzkerazko testu batean.

Milionario (millionario): EEBS agerraldi bakarra, euskara batuko tes-tu batean. Oskillaso (8 agerraldi).

Milionari: AB58 (eta *miliondun* Mirande).

Notari: Iparraldean ia forma bakarra, Orixek ere bai; EEBS 19 agerraldi.

Notario: Hegoaldean (Astarloa, F. Bilbao, Eguzkitza, Uriarte), EEBS 22 agerraldi.

Proletari: EEBS 20 agerraldi, euskara batuko testuetan proletario: EEBS 29 agerraldi, gehienak euskara batukoak (baina batzuk izenondoak ere izango dira, seguruenik).

Proletalgo: EEBS 49 agerraldi, batukoak.

Proletargo: EEBS 74 agerraldi, gehienak batukoak.

Sekretari: Axular, Hiribarren, Iztueta, Mirande, Harriet (*segretari*), Mercy, Constantin.

Sekretario: Azkue, Arrese Beitia, Akesolo, Añibarro, Arrue, Mitxelena, Labaien, Uztapide, Iztueta, Beovide... *Segretario*: Barbier, Lafitte...

Unibertsitari: EEBS 18 agerraldi, horietatik 9 izenondoak izanik. OEH: Mitxelenaren adibide bat.

Unibertsitario: EEBS 13 agerraldi, horietatik 11 izenondoak.

Datu hauek ikusirik, garbi samar ikusten da, *-ario* izan dela Hegoaldeko joera nagusia eta baita Iparraldekoa ere behin baino gehiagotan. Batasunerako gomendioak ematean erabiltzen dugun irizpidea hartuz gero, ez legoke zalantzarik *-ario*-ren aldeko gomendioa emateko. Orduan eztabaida daiteke izen jakin batzuekin Hiztegian salbuespenik egin behar den ala ez, *funtzionari* eta unibertsitari izenekin, esaterako.

Tradizioaren irizpidea hobetsi beharrean, beste bide bat ere aukera daiteke eta ondorengo lerroetako formulazioa (edo horren antzekoa) eman:

2. *-ario* / *-aire* → *-ari*

Hizkuntza baten estandarizazioa bideratzean, oso kontuan hartzeak dira forma bakoitzaren erregistro-mailak ere; hau da, nolako iritzia duten hiztunek, gizarteak oro har, forma, atzizki, nahiz egitura batez: maila jasokoa den, lagunartekoa, euskal itxura hobea duena, etab.

Alde honetatik, ez da zalantzarik *-ari* hobetsi dugula azken urteetan pertsona baten lanbidea adierazten duten izenak sortzeko. Hori dute, beraz, gaurko euskaldun eskolatuek eredu.

Hau guztia kontuan izanik, (eta nahiz tradizioan ez den hau izan jokabide nagusia), *-ario/-aire* atzizkiez eratutako maileguak *-ari* forman mailegatuko ditugu:

funtzionari, unibertsitari, legionari, notari, enpresari...

Tradizioan *-ario* forman heldu zaizkigunak, ordea, horrelaxe gordeko ditugu: *botikario, komisario, bikario edo sekretario* (nahiz azken hau baztertuxe geratu zaigun batasunean).

3. Badugu bestalde hitz-sorta bat, mailegu ez izan arren (ez guztiak behintzat), *-ario* horren forma herrikoiaготzat har dezakegun *-ero* atzizkiak osatua. Horietako batzuk lagunarteko erregistroa dute, hala nola, *gezurtero, politikero, zurrutero, saltsero, litxarrero* edo *parrandero*, non *-ero* atzizkiak “zale” adiera duen. Batzuetan, mespretxuzko adiera ere badu. Lagunarteko erregistro horretan ari garenean erabiliko ditugu halakoak; ez euskara zainduan.

Badira beste batzuk lanbidea adierazten dutenak, hala nola *igeltsero, albaiteiro, artifiziero, batelero, banderilero, barkilero, pastelero*. Halakoetan, erabilera zainduagoetarako, forma “egokiagoak” aurkitzen edo bultzatzen ahalegindu gara: *su-hiltzaile, gozogile, batelari/batelzain...* Bide horri jarraiki, *barkilero* eta *banderilero* baino lehenago esango genuke *barkilo-saltzaile* edo *banderilari* nahiz *banderila-jartzaille*. Modu berean, forma jasagoak direlakoan, hobetsiko ditugu batasunerako *igeltsari, albaitari* edo *ingeniari*.

Berriagoetan, hala nola *erreportari* eta horren antzekoetan, behar bada Hiztegi Baturako utz daiteke *erreportari* ala *erreportaiagile/erreportajegile* bultzatu beharko litzatekeen aztertzea.

4. Orain arteko guztia, pertsonak izendatzeko erabiltzen den *-ario*-dun maileguei dagokie, jakina. Gauzak edo animaliak izendatzen dituzten izenak erdaraz *-ario* atzizkiak eratuak, bere horretan hartuko genituzke: *akuario, brebiario, dromedario, denario, kalbario, eskapulario, seminario...* Betiko *bozkario, sofrikario* edo *zintzilikario*-ren bidea jarraituz.

5. Badira, gainera, *tripulante* edo *navegante* bezalako maileguak, aditzoin batetik eratorriak. Euskaraz ere, inolako oinarririk izatekotan, *tripula(tu)* eta *nabiga(tu)* litzukete. Egokiago da, beraz, baldin mailegu hauek erabili nahi badira, *tripulatzaille* eta *nabigatzaille* esan eta idaztea. Besterik da, beti bezala, oso sartua egon daitekeen bat edo beste (*interpretari* esaterako) bere horretan uztea.

6. Azkenik, bikoteak eta hirukoteak ere sor daitezke, *manifestari/manifestatzaile, protestari/protestagile/protestatzaile* modukoak, eta zuzen eratuak daudenak. Hiztegi Batuko batzordeak erabaki beharko luke halakoetan, banan-banan, zein forma hobetsi batasunerako.